

Pluja a la mar

El somni impossible d'Alessandro Malaspina

Joan Torró Soriano

Pluja a la mar

*El somni impossible d'Alessandro
Malaspina*

Joan Torró Soriano

Universitat de València

Premi
Vicent Andrés Estellés
de Narrativa Científica
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA - ESTUDI GENERAL

Aquesta obra obtingué, l'any 2009, el IV Premi Vicent Andrés Estellés de Narrativa Científica Universitat de València - Estudi General, creat per l'Institut Municipal de Cultura i Joventut de l'Ajuntament de Burjassot i la Universitat de València.

Formaven el jurat Constantino Armesto, Aurelio Beltrán, Carmen Hernández Lara i Fernando Sapiña.

Ciència entre lletres

Director: Fernando Sapiña
Coordinació: Soledad Rubio

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial.

© Joan Torró Soriano, 2010

© De la present edició:

Càtedra de Divulgació de la Ciència, 2010

www.valencia.edu/cdciencia

cdciencia@uv.es

Publicacions de la Universitat de València, 2010

www.uv.es/publicacions

publicacions@uv.es

Producció editorial: Maite Simon

Disseny de l'interior: Inmaculada Mesa

Realització ePub: produccioneditorial.com

Correcció: Enric Bosch

Disseny: L3C

Grafisme: Celso Hernández de la Figuera

ISBN: 978-84-370-7630-0

*A ma mare que, com moltes altres,
va viure silenciada pel fet de ser dona.*

Todos los conquistadores antes han destruido el país conquistado, luego a sí mismos, finalmente el país de donde salieron.

ALEJANDRO MALASPINA
Axiomas políticos sobre la América

Índex

Portada

Portada interior

Premi Vicent Andrés Estellés

Crèdits

Dedicatòria

Cita

Apunt històric sobre Alessandro
Malaspina

Pluja a la mar

PORT DE CADIS, TARDOR DE 1785

VALÈNCIA, PRIMAVERA DE 1786

SPAP

CARTA BLANCA

ELS PREPARATIUS

VELES E VENTS

EPISTOLARI

ALTRES VELES, ALTRES VENTS

JO CONSPIRE, TU CONFABULES, ELL
FA CONXORXA...

LA MAR, SEMPRE LA MAR

Apunt històric sobre Alessandro Malaspina

Alessandro Malaspina, mariner italià d'ascendència noble, va nèixer el 1754 a Mulazzo (la Toscana). Va estudiar durant set anys al Col·legi Clementí de Roma, formació que va culminar amb l'exposició pública de la seua tesi *Theses ex Physica Generali*. El 1774 és admés a l'Academia de Guardias Marinas de Cadis. L'any següent ja forma part de la tripulació del *Santa Teresa*, destinada a auxiliar Melilla del setge marroquí. Una setmana després és nomenat alferes de fragata.

El 1780, després d'una heroica acció militar mentre assetjava Gibraltar, és ascendit a tinent; el 1782 és nomenat capità de fragata i el 1786 fa la primera circumnavegació al globus terraquí amb l'*Astrea*.

El 1788 presenta, juntament amb José Bustamante, el «Plan de un viaje científico y político alrededor del mundo», projecte que és aprovat. L'expedició salpa de Cadis el 30 de juliol de 1789 amb les corbetes *Descubierta* i *Atrevida*, i torna a Espanya el 1794, després de cinc anys de servei ininterromput. L'any següent, en recompensa pels serveis prestats, és ascendit a brigadier de l'Armada i mesos després és arrestat; Godoy convoca el Consell d'Estat en què és acusat de revolucionari, conspirador i traïdor. Després d'un judici estrany i ple d'irregularitats, Malaspina

és degradat, expulsat del cos i tancat al penal de San Antón (La Corunya). Gràcies a nombroses pressions internacionals (fins i tot Napoleó hi va advocar), set anys més tard se li commuta la pena per l'exili a la seua Itàlia natal, on mor el 9 d'abril de 1810.

La concepció de viatge que tenia Alessandro Malaspina responia a les idees de la Il·lustració, com marcava el cànon del segle XVIII, d'acord amb les quals es va fixar tres objectius. En primer lloc calia fer un estudi, tan minuciós com fóra possible, sota les directrius científiques. Malaspina té carta blanca per a buscar els millors estudiosos d'Europa, els millors dibuixants, el millor equipament per a les corbetes, construïdes expressament per a l'ocasió. Totes les àrees hi tindrien cabuda: antropologia, botànica, zoologia, astronomia, etc., i això quedaria reflectit, de primera mà, en una espècie d'enciclopèdia «definitiva». En segon lloc, hi havia la cartografia i la hidrografia, tan importants des del punt de vista de la navegació. En tercer lloc, l'estudi de l'estat polític d'Amèrica, és a dir, quins ànims hi havia a les colònies espanyoles després que les d'Amèrica del Nord s'hagueren independitzat d'Anglaterra (gràcies a l'ajuda de francesos i espanyols).

Era una època d'esdeveniments intensos en la història d'Espanya, d'Europa i, per tant, del món. Just quan salpaven les naus, el 30 de juliol de 1789, començaven a arribar les primeres notícies de la Revolució Francesa. Amb Malaspina lluny del vell món, s'inicia un canvi de rumb en la política espanyola. Carles III encara va aprovar en vida l'expedició, però aquesta va arrancar sis mesos després de la seua mort. Durant els anys anteriors a la partida, Malaspina fou guiat pel seu padrí polític, Antonio Valdés,

ministre de Marina que el va animar a fer el viatge i li va prometre futures col.laboracions amb el govern.

Malaspina tenia clar que la política colonial espanyola era un autèntic desastre i que per redreçar-la, primer calia canviar l'estat de coses de la metròpoli. Els canvis que proposava el mariner eren d'un to més aviat moderat, però afecta-ven l'estructura de poder de l'Antic Règim. Quan les regnes del poder van caure a les mans de Manuel de Godoy, capdavanter d'una involució ideològica causada pel temor que la Revolució Francesa havia estés per tot Europa, la pretensió de Malaspina va esdevenir del tot impossible.

Don Alessandro, una vegada conclòs el llarg viatge, no es va resignar a seure a la cadira d'un bon despatx a redactar la immensa obra que havia concebut. Sense atendre els consells de l'encara ministre de Marina Antonio Valdés, va conspirar contra Godoy —com alguns altres que ja ho havien fet abans— qui, assabentat de la intriga, va aconseguir que una de les confidents de Malaspina el delatara. Fou acusat de traïció i condemnat i confinat més de set anys al penal de San Antón (La Corunya). Després fou exiliat a Itàlia, on va rebutjar totes les invitacions a formar part de la política italiana.

En definitiva, el que hagués pogut estar la gran obra científica de la Il.lustració espanyola se'n va anar en orris a causa dels esdeveniments polítics de l'època. Juntament amb aquesta il.lusió, es va esvaïr la figura d'Alessandro Malaspina, silenciada per Godoy, qui fins i tot va prohibir que se'n parlés. I bé que ho va aconseguir. Un segle més tard, quan es complia el centenari de l'expedició, es té alguna notícia del mariner i després, el no-res fins al bicentenari, en què van florir algunes publicacions i homenatges, sempre escassos per a una figura que

qualsevol altre país hauria enaltit i de qui tothom se sentiria orgullós.

La gran quantitat de materials recollits durant el viatge també ha viscut una història atzarosa. D'una banda, hi ha la ingent col·lecció de dibuixos, tant d'escenes del viatge com d'història natural, que ha romàs oculta fins fa ben poc al Museu Naval de Madrid, que finalment ha publicat un catàleg en tres volums on es recullen bona part dels gravats així com els diaris del mariner. D'una altra, hi ha l'anomenada Col·lecció Bauzà, integrada sobretot per materials cartogràfics i hidrogràfics. Aquests valuosos documents, després de diversos recorreguts a mans de Felip Bauzà, membre de l'expedició encarregat de la secció cartogràfica i hidrogràfica, es troben dispersos; se'n conserven alguns al Museu Britànic i d'altres a l'Archivo Histórico Nacional de Colombia.

Es pot parlar, certament, d'una fantàstica generació de mariners il·lustrats, alguns dels quals van desaparèixer en la famosa, i estratègicament nefasta, batalla de Trafalgar, com ara Jorge Juan, Vicente Tofiño, Alcalá Galiano, Cayetano Valdés, Federico Gravina, Cosme Damián Churuca i molts altres. Malaspina, home del seu temps, havia intentat crear a Cadis una acadèmia per a oficials de l'Armada que transmetés molt més que els coneixements nàutics. L'italià pensava, tot i que la seua proposta no va tenir molt de ressò, que els oficials de l'Armada havien de ser alhora científics destres i assenyats.

Ell va ser, potser, la primera gran víctima de la lluita entre el pensament liberal i el conservador, que al segle XIX —i també al XX— va causar tants sotracs a la societat espanyola. Si acceptem que la Revolució Francesa enceta l'edat moderna, podem dir que Malaspina és un modern

convençut, si bé no un revolucionari: «Desgraciat qui intenta fer filòsofs de la plebs, només farà fanàtics».

Expedició Malaspina (1789-1794)

1. Cadis, 30-7-1789	16. Monterrey, 13-9-1791
2. Montevideo, 20-9-1789	17. Acapulco, 16-10-1791
3. Puerto Descado, 2-12-1789	18. Guam (les Mariannes), 12-2-1792
4. illes Malvines, 14-12-1789	19. Samar (Filipines), 24-2-1792
5. Chiloé, 5-2-1790	20. Manila, 25-3-1792
6. Talcahuano, 24-2-1790	21. El Macao, 13-4-1792
7. Valparaiso, 11-3-1790	22. Mindanao, 22-11-1792
8. Coquimbo, 18-4-1790	23. Nova Zelanda, 26-2-1793
9. Callao (Lima), 20-5-1790	24. Sidney, 11-3-1793
10. Guayaquil (Equador), 1-10-1790	25. Vavao, 20-5-1793
11. Panamà, 16-11-1790	26. Callao (Lima), 30-6-1793
12. Acapulco, 1-2-1791	27. Talcahuano, 8-11-1793
13. San Blas, 29-3-1791	28. illes Malvines, 26-12-1793
14. Mulgrave, juny, 1791	29. Montevideo, 14-2-1794
15. Nutka, 13-8-1791	30. Cadis, 21-9-1794

Pluja a la mar

El somni impossible
d'Alessandro Malaspina

PORT DE CADIS, TARDOR DE 1785

L'ombra d'un home empipat passava pel costat del pal de la bandera espanyola que ondejava a la bocana del port. Davant seu, quatre o cinc metres cap avall, hi havia la fragata *Astrea*, tombada. Estaven carenant-la amb planxes de coure per fer-la més lleugera i més segura contra les algues que acostumaven a fer vida als bucs de fusta. Uns homes vestits només amb pantalons amples i desgastats discutien a la vora de la fragata. L'amo de l'ombra empipada, el capità de fragata Don Alessandro Malaspina va fer un parell de crits interrogatius.

—Han desaparegut les planxes de coure! —va escridassar un dels discutidors—. Ahir estaven ací mateix, li ho puc jurar per allò que més vulga.

Don Alessandro, contrariat, va anar a buscar l'escala per acostar-se als mariners. Ja li n'havien fet més d'una d'ençà que preparava aquell viatge. Alguns interessos s'entrecreuaven amb els seus. Encara que feia caloreta, el capità anava impecablement vestit, donava exemple a tot aquell que volguera reflectir-se en ell. Els botons de la casaca llampurnejaven juganers, aliens al mal geni del portador. Les botes negres que arribaven fins als genolls es van detindre just on s'acabaven les pedres de la drassana. Es va posar a escorcollar l'interior de l'aigua i ordenà que

miraren el fons del mar per tots els voltants. A uns altres els va dir que pujaren al rai i que miraren una mica més enllà. Van ser aquests els qui ensopegaren amb les planxes.

—Ací n'hi ha una! —va bramar un.

—Una altra per allà!

Es van sentir uns renecs provinents de totes les boques allí presents i que ningú no va entendre. Ni calia.

Don Alessandro encara remugava entre dents quan va arribar al pati d'armes de l'escola de guàrdies marines de Cadis. El sol encara timidejava per les teulades, semblava que fóra un sospitós de l'afer de les planxes de coure. Els soldats de guàrdia van saludar militarment el capità, era un home molt ben considerat entre la marineria, diversos actes heroics avalaven el seu treball, ara defensant la plaça de Melilla, ara escaramussant per Gibraltar a veure si tornava a ser espanyol d'una urpada definitiva. Malaspina admirava la marina anglesa, perquè era mariner, però n'estava tip perquè servia la corona espanyola i ja n'hi havia tingut més d'una.

Lluïa l'uniforme, que a més li venia ajustat com un guant. Roig, negre i daurat feien bon joc amb la pell bruna i colrada de mariner. Feia temps que estava en dic sec, als despatxos, i encara que sembla paradoxal, allò el marejava més que una tempesta al cap d'Hornos. En entrar a l'edificació va girar les passes cap a l'escala que menava a les seues dependències, ubicades al primer pis de l'ala nord. Tan bon punt es va trobar prop de la porta es parà sobtadament perquè la va veure entreoberta. Es posà la mà a la butxaca per comprovar que duia la clau. La mà va anar instintivament a l'empunyadura de l'espasa, però s'ho pensà i va canviar d'empunyadura. La dirigí cap a la de la pistola, la va preparar per disparar. Només li faltaven atacs personals. Que les coses de l'administració anaren lentes

era una cosa a la qual ja s'havia acostumat feia temps; ser objecte de sabotatges, li costava d'assumir, però venia de veure'n un, és a dir, un altre. Ara venien a buscar-lo a ell? Recordava les paraules del seu amic Paolo Greppi: «Sou molt bo, Alessandro, molt. Però sou italià, un italià, un altre italià a la cort del rei Carles III. Sabeu que assumiu un risc, però segur que s'ho val».

Don Alessandro començava a ser incòmode per a les ments raquíiques del país. Els molestava per tot: era estranger, era il.lustrat. Com que il.lustrat? Il.lustradíssim. El dia que no s'il.lustrava, ni que fóra només una miqueta, no dormia. A més, no podia veure els capellans ni pintats de mascara. De fet ja havien aconseguit obrir-li una instrucció amb la Santa Inquisició per dir quatre coses ben dites al capellà de bord. Per tot això, el seu imparable ascens en l'oficialitat de la marineria espanyola feia augmentar la gelosia, el recel i fins i tot la desconfiança. «Un altre italià!» era el comentari de les ments més conservadores, més ancorades en pensaments rupestres.

Hi havia algú al seu despatx. Fóra qui fóra havia gosat descórrer les cortines de vellut roig fosc i havia obert les finestres. Don Alessandro, pistola en mà, va obrir la porta lentament, primer hi entrà la pistola, després ell. Vista al davant, a l'esquerra, a la dreta: res. Just enfront de la porta hi havia la taula de treball, la cadira era buida. Les dues cadires iguals que la d'ell, amb el respatler alt a l'altra banda de la taula també semblaven buides, però no.

—Aquesta vegada podeu estar tranquil —la veu va eixir d'una de les cadires. La persona estava asseguda, oculta. El capità va abaixar l'arma perquè la coneixia.

—Don Antonio? Valga'm Déu! Sou més desficiós que jo!

Don Antonio Valdés era el ministre de Marina, home de tarannà liberal i algunes coses més. Considerava Malaspina

l'ull dret de l'Armada espanyola, arribaria a ser un grandíssim mariner. El ministre veia en Malaspina l'home que podria fer realitat tots els projectes que es proposaren. La relació entre els dos, en un àmbit tan particular, va permetre que a més de la salutació oficial n'hi haguera una altra de més cordial. El ministre li va agafar els dos braços i després li va fer uns colpets a l'esquena.

—Que bé us escau l'uniforme de capità!

—Me'l van fer a mida i a més hi ha la perxa.

Va haver-hi un lleuger silenci. La presència del ministre a Cadis no era fortuïta. De fet, hi havia hagut molt de moviment de despatxos d'ençà que la Real Compañía de Filipinas havia estat capitalitzada pel Banco de San Carlos, amb Cabarrús al capdavant. El comerç entre Espanya i Filipines era ruïnós amb el sistema d'un galió anual. Era per això que s'havia arribat a un tracte amb la Real Armada per tal d'utilitzar els seus vaixells. Malaspina estava organitzant-ne el primer viatge perquè era un dels oficials més experimentats en aquelles rutes i per més coses.

—Hui han fet un altre sabotatge, han llançat al fons del port les planxes de coure amb què estem carenant l'*As trea*

—Malaspina estava decebut.

—Aquesta gent del galió tem pels seus interessos, saben que amb un oficial com vós es quedaran al descobert. Hem de tindre paciència i posar el màxim de mesures de seguretat. No patiu, que acabareu fent aquest viatge. Capità, és hora que comenceu a fer altres serveis a la corona espanyola, pensem que la faceta militar l'heu demostrada amb escreix. Què us sembla fer política?

Les orelles del govern espanyol estaven com les d'un gos des que les colònies de Nova Anglaterra s'havien independitzat, entre altres raons gràcies a l'ajuda francoespanyola, i havien creat un estat modern, il·lustrat,

amb els ideals maçònics repartits a tort i a dret. Era simple qüestió de temps que a les colònies espanyoles començaren a bufar vents d'independència.

—Necessitem —va continuar el ministre— un informe sobre l'estat actual de les colònies. Què fan, què pensen, com comercien, què fan els indígenes, què caldria canviar per millorar les relacions... Ho volem saber tot. La independència acabarà sent inevitable i ens hem d'organitzar per a quan això ocórrega; el risc no és imminent, els nostres informadors ens tenen al corrent.

—Aleshores...

—El que cal és una informació contundent que canvie definitivament les relacions entre les colònies i la metròpoli. Hem de convèncer el rei. L'informe que us demane ha de tindre el caràcter d'axioma. Nova Anglaterra s'ha independitzat, sabeu que estem ajudant-los a suportar aquesta primera càrrega, aquest primer envit, però no tardareu gens a veure com Anglaterra continuarà traient profit de la relació amb les seues colònies o excolònies. Aquesta és la saviesa dels britànics.

—Ben cert és això, però no penseu que fer un canvi unilateral és una cosa ben inútil? Don Antonio, no podem canviar les relacions entre les colònies i la metròpoli si abans no canviem la metròpoli.

El ministre va deixar anar un somriure, va començar a caminar cap a la finestra i, abans d'arribar-hi, es va girar. «Sí que és polític!» pensava. No badava boca, observava el capità amb aquell uniforme, la casaca, les solapes llustroses, els cabells pentinats cap arrere. Un nas aguilenc i un posat seriós rematava la seua estampa.

—No m'hi havia fixat! Teniu cara de conspirador! Això de la metròpoli ja vindrà, Malaspina, de moment hi ha al tres faenes.

—Com? Em dieu conspirador? —la paraula no havia agradat gens al capità—. Joestic al costat del rei... inequívocament!

—Precisament en aquest punt raurà el problema, sobretot si pensem que el nostre rei, lamentablement, no serà etern. Em podria equivocar però el que ve darrere no té vocació de rei. Els nostres esforços se centren ara a guanyarnos, a poc a poc, la confiança de l'hereu al tron i això no està garantit. És per això que cal anar fent camí. Cal anar treballant amb el rei que tenim... i el tenim de cara.

Malaspina va veure que era el moment de dir alguna cosa més sobre el que estava demanant-li el ministre.

—Si voleu que us diga la veritat... fa temps que viatge pel món, per les possessions espanyoles sobretot. Principalment tinc una idea clara del que s'hauria de fer a Amèrica. També és veritat que, per fer uns «axiomes», com dieu vós, hauria d'aprofundir *in situ* els meus coneixements...

—Per què penseu que he vingut a posta de Madrid?

—Si jo fóra vós, vindria a veure la mar, a tocar-la, a ensumar-la, a navegar, a veure l'horitzó, a buscar els alisis, a veure com s'infla el velam, a gaudir, en definitiva, de la immensitat blava.

—També teniu vena poètica? —va dir el ministre—. Ja fa temps que no tinc la salut suficient per a fondre'm molts dies amb la mar, això és per a gent jove com vós. Però, ja que estic ací, m'agradaria salpar amb vós en alguna embarcació que hi haja al port. Així podríem seguir parlant tranquil.lament.

—El seu desig és ben fàcil d'acomplir. Anem-hi, tinc una goleta ancorada, just a hir la van acabar de netejar a fons,

serà del vostre gust, tot llevat del capellà. Doneu-li ració extra de vi i maregeu-lo bona cosa.

—Això és la mà esquerra? Tirar-lo per la borda seria mà dreta?

Malaspina tornava a remugar entre dents quan arribaven al port, els treballadors que carenaven l'*Astrea* pensaven que encara estava renegant des que havia estat amb ells. El ministre i el capità van anar cap a la goleta i van embarcar.

—Tota seua —va dir alegrement el capità al ministre.

El ministre, com un xiquet de content, donava instruccions a la marineria perquè salpara el vaixell, el qual va anar encarant la bocana del port. El poc vent que bufava anava traient plàcidament el vaixell cap a la mar. Els dos homes estaven callats, de tant en tant creuaven alguna mirada de complicitat marinera. El ministre es veia feliç i li'n quedava una per contar.

—Quan tindreu l'*Astrea* operatiu?

—Encara caldrà esperar uns mesos —es va afanyar a respondre el capità—, a més de les planxes de coure, voldria fer-hi alguna modificació més. Que teniu pressa?

—No és la pressa el que em preocupa, sou vós. Esteu a punt d'entrar en el joc dur de la política i això requereix algun aprenentatge. Sou massa impulsiu i necessiteu ajuda.

—Me n'oferiu vós?

—Quan l'*Astrea* estiga a punt, podríeu fer una xicoteta ruta de prova. Us caldria anar a València.

—Interessant. Bona ciutat. M'han dit que té algunes semblances amb ciutats italianes com Gènova. Si no m'han informat malament, per allí encara hi ha gent enfadada amb els borbons d'ençà que el pare del rei va entrar-hi per les braves...

—Res d'això ens ha de preocupar. Anireu a València i al mateix port anirà a buscar-vos un contacte: Josep Montbou. Aquest home us conduirà al lloc de reunió.

Malaspina es va quedar pensarós, començava a fer-se-li la cara de conspirador, tan bon punt acceptava la faena ja estava entrant en jocs de contactes i reunions secretes, perquè estava segur que la reunió seria secreta. El capità va dir amb aire sigil.lós:

—I com coneixeré aquest Montbou?

—És un home alt i una mica desmanyotat, però és d'absoluta confiança. Ah! I no patiu per reconèixer-lo, ell us trobarà. L'*Astrea* no és un vaixell qualsevol i el seu capità no passa desapercebut.

Malaspina va tornar a callar, anava paint pacientment tot el que el ministre li anava dient. Les ones trencaven contra la proa del galió i el so net de l'aigua corria pels costats de l'embarcació. Una miqueta després el capità tornava a deixar anar la llengua:

—Aquest acompanyant és només un guia o farà funcions d'àngel de la guarda?

El ministre somreia, estava clar que Malaspina necessitava poques paraules per a entendre com li venien les coses al damunt. Sense perdre l'angle del somriure de la comissura dels llavis li va dir:

—Si no el necessiteu, el necessitareu. Res de l'altre món, ja ho veureu, però amb el temps viureu més tranquil pensant que a l'ombra hi ha algú que es preocupa constantment per vós. Montbou no és precisament una llapassa, més aviat hi haurà ocasions en què l'hauréu d'anar a buscar, és un home molt lliure i amb molta iniciativa. No semblarà gens que estiga pendent de vós però no perdrà de vista la vostra ombra.